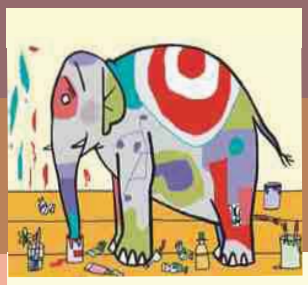

बालमोदिनी

शिष्टाचारः न त्याज्यः

• (सं) मृणालसेनः

चरकाचार्यः आयुर्वेदपितामहत्वेन ख्यातः इति वयं सर्वे जानीमः एव । कदाचित् सः शिष्यैः सह ग्रामप्रदेशे सञ्चरन् आसीत् । औषधीयसस्यानाम् अभिज्ञानं, तेषाम् उपयोगक्रमस्य ज्ञापनं च तस्य उद्देशः आसीत् ।

एवं सञ्चारावसरे कस्यचित् कृषिक्षेत्रे एकम् अपूर्वं सस्यं तेन दृष्टम् । तत् सूक्ष्मतया दृष्ट्वा चरकाचार्यः अवदत् - ''एतत् तु अपूर्वं सस्यम् । अस्य औषधीय-गुणाः बहवः । बहूनां रोगाणां निवारणे एतत् महोप-कारकम्'' इति ।

''अहो, अस्माकं सौभाग्यम् ! इदानीमेव एतस्य पर्णकाण्डमूलादीनि सङ्गृह्णीयाम'' इति वदन् शिष्यः उत्साहेन सस्यसमीपं प्रस्थातुम् उद्यतः ।

तावता तं निवार्य चरकाचार्यः - ''अलं तस्य स्पर्शेन । क्षेत्रस्वामिनः अनुज्ञां विना सस्यादीनां सङ्ग्रहाय प्रयासः अपराधाय भवेत् । अतः आदौ क्षेत्रस्वामिसमीपगमनं चिन्त्यताम्'' इति अवदत् ।

तदा शिष्यः अवदत् - ''आचार्यवर्य ! भवता तु लोकोपकाराय सस्यादिसङ्ग्रहः क्रियते । एतदर्थं कस्यापि अनुज्ञा प्राप्तव्या नास्ति इति राजाज्ञा एव खलु अस्ति ? एवं स्थिते एतस्य स्वीकरणाय क्रियमाणं प्रयासं रोद्धुं कः समर्थः ?'' इति ।

चरकाचार्यः शिष्यस्य मुखमेव निर्निमेषं दृष्ट्वा क्षणं विरम्य अवदत् - ''तादृशी राजाज्ञा अस्ति इति तु सत्यम् । किन्तु राजाज्ञा अन्या, शिष्टाचारः अन्यः । अनुज्ञां विना अन्याधीनस्य वस्तुनः स्वीकारः अनुचितः इति तु शिष्टाचारः । राजाज्ञा अस्ति इति हेतोः शिष्टाचारः कथं परित्यज्येत ? न त्यक्तव्यः सः'' इति ।

शिष्यः स्वस्य व्यवहारस्य अनौचित्यं जानन् शिरः अवनमय्य अतिष्ठत् । क्षणं विरम्य चरकाचार्यः पुनः अवदत् - ''समाजः अस्मान् अनुकरणार्हान् मन्यते । एतादृशे स्थाने तिष्ठद्भिः तु स्वस्य व्यवहारस्य विषये विशेषजागरूकता वोढव्या । वयमेव शिष्टाचारादीनाम् उपेक्षां यदि कुर्याम तर्हि समाजे नैतिकम् अधःपतनं सम्भवेत् । तत् वोढव्या यथा न भवेत् तथा जागरूकता सर्वदा एव अस्माभिः'' इति ।